

ZÁKLADNÉ ČRTY FILOZOFIE ŽIVOTA

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

Dôležitou zložkou ideových zoskupení v pásmne prechodu medzi klasickou novovekou a súčasnou filozofiou bola *filozofia života*. Dnes filozofia života nepatrí k tým myšlienkovým smerom, ktoré by rozhodujúcim spôsobom určovali intelektuálny obzor súčasného človeka. Vrchol svojho vplyvu má tento filozofický smer už dávnejšie za sebou a svoj zlatý vek filozofia života preživala na konci 19. a na začiatku 20. storočia. Vtedy ju reprezentovali takí myslitelia ako boli Friedrich Nietzsche (1844 - 1900), Wilhelm Dilthey (1833 - 1900) a Georg Simmel (1858 - 1918) v Nemecku a Henri Bergson (1859 - 1941) vo Francúzsku. V anglosaských krajinách bol ideovým ekvivalentom filozofie života pragmatizmus. Najbližšie k "ideálnemu typu" filozofie života mali W. James (1842 - 1910) a John Dewey (1859 - 1952).

V 20. storočí filozofia života ustupuje do pozadia, predsa sa však v jej duchu rozvíja myslenie takých vplyvných mysliteľov, ako boli Oswald Spengler (1880 - 1936), Ortega y Gasset (1883 - 1955) a Arnold Gehlen (1904 - 1975).

Poznanie filozofie života, i keď ustúpila do pozadia, je však práve tak dôležité ako poznanie dnes dominantných ideových koncepcií, pretože veľká časť literatúry svetozáporového charakteru je písaná z pozícií veľmi blízkyh filozofii života. Predovšetkým tam, kde je v centre pozornosti vzťah človeka a prírody, kde sa hovorí o potrebe rešpektu k prírodným podmienkam nášho života, kde sa poukazuje na patologické črty vývinu súčasnej civilizácie, hrajú ideové motívy inšpirované filozofiou života doteraz dôležitú, neraz aj určujúcu úlohu.

Filozofia života teda zapustila hlboké korene a dnes v mnohých krajinách tvorí prostredie, cez ktoré dochádza k popularizácii "elitných" či "módnych" filozofických koncepcií. V postupe popularizácie sa napr. fenomenológia alebo existencializmus veľmi často menia na varianty filozofie života. V Spojených štátoch takéto *médium popularizácie* vytvára pragmatizmus.

Skutočne pozoruhodná je teda schopnosť adaptability filozofie života: je schopná absorbovať do seba pravdy iných filozofických koncepcií a sama sa veľmi často stáva súčasťou iných filozofických koncepcií.

Filozofia života vystupuje na prvý pohľad s veľmi pozitívnym programom. Ide jej o obranu života, o obranu konkrétneho života proti všetkému mŕtvemu, zvecnenému a abstraktnému. Svoj program však filozofia života dokázala vyjadriť len v polemickej podobe, len v polemike s rozličnými formami racionalizmu (intelektualizmu) dokázala vymedziť samu seba, formulovať svoje stanoviská.

Jadrom filozofie života je teda úporná polemika proti racionalizmu, polemika prebiehajúca vo všetkých sférach filozofického uvažovania.

Za najnápadnejšiu črtu filozofie života môžeme teda považovať *iracionalizmus*, ten sa prejavuje predovšetkým v ostrých polemikách všetkých predstaviteľov filozofie života s koncepciami, ktoré dokazovali samostatnosť teoretického myslenia, sebastačnosť myslenia a vedomia. V týchto polemikách ide o určenie, vymedzenie reálneho postavenia vedomia a myslenia v biologických a sociálnych kontextoch ľudského života, v polemikách iracionalistov je však od začiatku prítomná i averzia k rozumu, averzia k racionalizmu.

Každý racionalizmus vychádza z predpokladu totožnosti bytia a myslenia. Jednotlivé druhy racionalizmu sa od seba odlišujú len tým, ako chápu túto totožnosť - či ako niečo aktuálne dané, alebo ako niečo uskutočňujúce sa. Racionalisti teda predpokladajú, že bytie je istým spôsobom štrukturované, usporiadané, zákonité, a teda uchopiteľné, poznateľné rozumom. Postoj racionalizmu výstižne vyjadril Hegel v známej téze: rozum je skutočný, skutočnosť je rozumná. V jednom zo svojich listov túto tézu formuluje populárnejšie a hovorí o tom, že na toho, kto na svet hľadí rozumne, i svet hľadí rozumne.

Filozofia života odmieta tento základný ontologický predpoklad racionalizmu a proti bytiu ako viac-menej konštantnej štruktúre kladie kladie a-logický život, dianie ako spontánne, indeterminované vznikanie a zanikanie. Najvýraznejšie tento postoj vyjadril Friedrich Nietzsche svojou tézou: "Za konaním, pôsobením, dianím niet bytia. Dianie je všetkým. Bytie je čírou fikciou".

Spôsobom typickým pre filozofiu života uvažuje o základných ontologických štruktúrach Georg Simmel. Východiskom sú mu úvahy o čase. Konkrétny, subjektívne prežívaný čas nemožno pochopiť tým, že jednotlivé časové body fixujeme ako čosi pevné, existujúce mimo seba. Logicky interpretovaný čas sa stáva sledom bezrozmerných bodov.

Žitá súčasnosť však nie je punktualitou, ale pretrváva v nej minulosť a je v nej prítomná i budúcnosť. V tomto presahovaní prítomného do ešte nie prítomného sa ohlasuje antinomickosť vlastná životu. Život je totiž na jednej strane kontinuálnym prúdením a na druhej strane jeho nositeľmi sú v sebe centrované, svojsky formované individua. Zachytiť hlboký rozpor medzi kontinuitou a formou je možné len logicky paradoxnou tézou: *život znamená viac života a viac než život*.

Touto svojou tézou chce Simmel povedať, že život je charakterizovaný nielen kvantitatívnym a kvalitatívnym rastom, ale že formovanie sa individuí, spoločností a duchovného univerza je zároveň i dištancovaním sa od pôvodných zdrojov života. Forma sa v istej miere stáva nezávislou od formujúceho sa života. To, že tento proces primárnej transcencie nemožno opísať bez logického protirečenia, neznamená, že musíme mlčať, veď možno - aspoň podľa Simmela - hovoríme o tých zložkách bytia, z ktorých vyrastajú metafyzické korene logiky.

Poznanie je pôvodne imanentnou súčasťou praktického života. Už predtým, než sa konštituuje veda ako systém odôvodnených poznatkov, vecí vždy určitým spôsobom poznáme. Toto poznanie je výlučne v službách konania: vieme toľko, koľko potrebujeme k životu. Poznanie v princípe nemení status našej činnosti, je len prostriedkom jeho ze-

fektívnenia. Práve tak i kategórie poznania nie sú pôvodne ničím iným ako nástrojmi v rámci vitálnych súvislostí života.

Vitálne určené poznanie však ešte nie je vedou, je to len predforma vedy. Veda však nie je ani priamočiarym vystupňovaním praktických predforiem poznania. Veda ako taká sa konštituuje až obrátením vzťahu medzi životom a poznaním. Poznanie sa v určitom bode svojho vývinu oslobodzuje z teleologickej súvislosti bezprostredného života, autonomizuje sa.

Veda sa stáva autonómnou, jednotlivé poznatky už nie sú usporiadané podľa ich vitálnej hodnoty, ale podľa logickej súvislosti odôvodnenia. Pravdivosť vedeckých tvrdení sa dokazuje v rámci konkrétnych teórií, sama forma vedeckého dôkazu je však platná, len pokiaľ zostaneme v rámci vedy samotnej. Celok vedy môže byť odôvodnený a udržiavaný v existencii len praktickou teleológiou celku života.

V gnozeologickej rovine je pre filozofiu života charakteristická extrémistická kritika poznávacích možností rozumu a vedy. Rozum svojimi analytickými postupmi umŕtvuje dianie, vzdaluje človeka od "živej životnej skutočnosti". Pojmové myslenie neumožňuje zachytiť pravú podstatu života, tú možno zachytiť len v bezprostrednej skúsenosti, intuitívne, v zážitku. Filozofia života potom veľmi často kladie umenie ako spôsob celostného zachytenia životného diania nad vedu a má sklon k mytizácii poznávacích možností umenia.

Všetci predstavitelia filozofie života trvajú na dôslednom odlišovaní vied o prírode od vied o spoločnosti, dejinách a kultúre a za kritérium odlišovania medzi týmito dvomi skupinami vied považujú rozdielne štruktúry základnej gnozeologickej situácie. Poznávanie prírody je poznávaním objektov, niečoho, čo je nám vonkajšie, cudzie; poznávanie spoločnosti je poznávaním subjektov, kde sa nemôžeme odosobniť.

Práve nevyhnutná prítomnosť osobnostného momentu v procese chápania je hranicou, ktorá zásadne oddeľuje duchovné metódy od prírodovedných. Prítomnosť osobnostného je ich špecifickou odlišnosťou, tá však vždy predpokladá aj niečo "spoločné". I pri výklade umeleckých diel musíme rešpektovať obvyklé kritériá racionálnosti: tvoríme pojmy, abstrahujeme, zovšeobecňujeme, hľadáme funkcionálne a kauzálne súvislosti. A zároveň každý výklad zmyslu je možný až vtedy, keď už nemáme "problémy s gramatikou" alebo s identifikáciou dobových súvislostí. Sám akt chápania však vždy prekračuje sféru "metodického", a to predovšetkým preto, že patrí k "životu" a že "život sám je iracionálny, nemožno ho reprezentovať nijakými formulami logických operácií."

Racionalizmus za základnú charakteristickú črtu človeka, ktorá ho mala odlišovať od všetkých ostatných bytostí, považoval rozum ako schopnosť objektívneho poznania a ako schopnosť zdokonaľovania sa a pretvárania podmienok svojho života v súlade s rozumom formulovanými cieľmi.

Filozofia života však upiera rozumu výsadné, privilegované postavenie. Rozum je vždy podriadený vôľovým a emociálno-pudovým silám v človeku. Rozum je len nástrojom, len sluhom.

Antropologické koncepcie vypracovávané v rámci filozofie života sa rozvíjali v dvoch línách.

Prvá nadväzovala na F. Nietzscheho a zdôrazňovala predovšetkým biologickú určenosť človeka, jeho telesnosť. Pokus o dôsledné vyvodenie všetkých štruktúr ľudskej kultúry z biologických charakteristík človeka nachádzame napr. u Arnolda Gehlena: človek je nedostatková bytosť a ako neprispôsobená k nijakému konkrétnemu prírodnému prostrediu hľadá prostriedky, ako sa prispôbiť hocikakému prírodnému prostrediu. Svet kultúry je len pokusom o kompenzáciu tejto biologickej nedostatkovosti.

Druhá línia nadväzuje predovšetkým na W. Diltheya a podčiarkuje historickosť človeka, jeho premenlivosť, viazanosť s dobou. Podľa Ortegu y Gassetu človek nemá podstatu, má dejiny. Podľa neho "história je spôsob, ako patríť k realite, ktorej podstatou je zmena, teda opak každej podstaty. Človek je bezpodstatný .... Je slobodný, lebo nemá dané a trvanlivé bytie a nemá teda inú možnosť, ako ho hľadať. A toto - čím bude v každej bezprostrednej i vzdialenej budúcnosti - si musí zvoliť a rozhodnúť on sám."

Filozofia života tak popiera existenciu akýchkoľvek stálych, objektívne platných morálnych hodnôt. Za najvyššiu etickú hodnotu filozofia života obyčajne považuje tvorivosť, tvorivosť často až absolutizuje. Prítom nezáleží na tom, čo človek tvorí, aký je obsah jeho konania, záleží len na tom, že tvorí, že koná. Takto absolutizovaná tvorivosť sa potom len veľmi ťažko dá rozoznať od nihilistickej negácie všetkých doterajších hodnôt. Príznačná je tu opäť Nietzscheho téza z diela *Vôľa k moci*: "Radšej chcieť nič, ako nič nechcieť".

Jednou z charakteristických črt filozofického myslenia v druhej polovici 19. storočia - a filozofia života bola hlavnou súčasťou tejto tendencie - je stupňujúce sa vedomie protirečivosti vývoja kultúry a spoločenského života. Čoraz častejšie a hlasnejšie sa začína hovoriť o kríze kultúry, tragických protirečeniach ľudského života a o neriešiteľných sociálnych konfliktoch.

19. storočie bolo vcelku optimistické. Prevládala tu viera vo vedu, v možnosti vedeckého rozumu. Protitrečenia sociálneho života sa nebrali na vedomie, resp. sa považovali za prechodný, dočasný jav, za niečo, čo rozvoj vedy a na vede založenej techniky postupne odstráni.

Pravda, i v tomto, vede dôverujúcom storočí vznikajú mnohé pesimistické koncepcie ľudského života. Názory Schopenhauera, Kierkegarda a Nietzscheho sa však považujú skôr za intelektuálne kuriozity, nie za témy vážnych diskusií. V dvadsiatom storočí je však vzrast iracionality spoločenského života príliš výrazný, než aby ho bolo možné od diskutovať, nebrať na vedomie alebo považovať len za epizódu v súhrnnom vývoji ľudstva.

Hľadanie zdrojov iracionality, identifikácia jej podôb sa stáva jednou z najdôležitejších tém uvažovania. Iracionalita sa môže považovať za kozmický fenomén (Schopenhauer), antropologický fenomén (Nietzsche, Freud) alebo za sociálno-historický fenomén (marxizmus).

Najčastejšie sa zdroj iracionality spoločenského života hľadá v "prirodzenosti" človeka. Poukazuje sa na to, že intelekt hrá v ľudskom živote vždy len podriadenú úlohu a konanie človeka je v skutočnosti usmerňované iracionálnymi impulzami. Technika sa stáva deštruktívnou silou v rukách človeka ovládaného nekontrolovateľnými impulzami a emóciami.

V sociálno-politickej rovine filozofia života vystupovala ako ostrý kritik veku industrializmu, kapitalizmu, masovosti a demokracie a veľmi často obhajovala autoritárske a elitárske politické koncepcie, veľmi často sa angažovala ako obranca silných individualít, ktoré "z plnosti svojho života tvoria dejiny". V druhej polovici 20. storočia sa obrana silných individualít už skompromitovala, prichádza čas obrany stabilných inštitúcií. Napríklad podľa A. Gehlena len silné, stabilné a nemenné inštitúcie môžu byť zárukou morálneho zdravia individua. Tí, ktorí útočia na stabilitu existujúcich inštitúcií, predovšetkým štátu, podryvajú samotné základy ľudskej existencie. Gehlenova kniha *Morálka a hypermorálka* bola začiatkom mohutnej vlny konzervativizmu, ktorá charakterizovala sedemdesiate a osemdesiate roky tohto storočia.

Doc. PhDr. František Novosád, CSc.

Filozofický ústav SAV

Klemensova 19

813 Bratislava

SR